

Sturm László

A korforduló kiútkeresése

Kertész Imre: Jegyzőkönyv

■ A *Jegyzőkönyv* a legtömörebb összegzése Kertész világlátásának. Maga a történet könnyen elmondható: az elbeszélő meghívásra Bécsbe akar utazni, de a vámnál ösztönös bizalmatlanságból némileg kevesebb valutát vall be, lelepleződik, és a korabeli szabályok értelmében leszállítják a vonatról, jegyzőkönyvet vesznek föl, kénytelen visszautazni. Megalázva érzi magát, nem érti, miért bűn a saját pénzét kivinni az országból.

Korhoz kötött összegzés. A rendszerváltozás idején, az 1980–90-es évek fordulóján vet számot az író addigi életstratégiájával, az átalakulni látszó világgal. A rejtőzködő életmód évtizedei után a megnyíló határok, saját kezdődő elismertsége, anyagi jóléte sejtetően új választásokra kényszeríti majd, így utoljára felméri, milyen világban élt, hol tart most. A végső mérce: a tanúságtéves hitelessége és az ezen álló vagy bukó üdvkeresés. Kapóra jön egy alighanem hiteles esemény, amelyben felismeri a lényeg együttállását. Ha esetleg nem is történt meg, vagy nem mindenben így, akkor is elfogadjuk önéletrajzinak. Az aggályoskodó pontosság (például: „Nem hagyható ki e *Jegyzőkönyvből*”¹), a konkrét adatok (városnevek, folyóiratnév, vámrendelkezések) és a vallomásos hang megteremti az önéletrajzi hitel légkörét, amit megerősít, hogy egyes mozzanatok a naplóiban szintén előjönnek. Például említi a mű szimbolikus erejű két Krisztus-látomását: „Krisztus engem többször meglátogatott. Kétszer álmomban (egyszer Megváltóként; egyszer baljósan, még ha úgy sejtem is, hogy kiléte nem volt egyértelmű.”² A feljegyzésekből tudjuk meg azt is, hogy a novellában „betegem”-ként említett személy életrajzilag alighanem az anyjával azonosítható. A beteg halála miatti büntudatnak („Az ember mindenképpen hibás egy kicsit.”³) szintén itt van a bővebb kifejtése (amely rímelt arra az elbeszélésben fölvetődő szempontra, mely szerint az események csak belsők kivetülései): „Nem attól halálos betegség-e a halálos betegség, hogy a könnyebbségünk kedvéért (s főleg, ha nem rólunk van szó) elfogadjuk?

Lehetséges-e tehát, hogy úgyszólván minden halálért valamiféle vád terhel bennünket?”⁴

Itt még úgy dönt az író, hogy a világ megnyílása csak látszat, sőt csapda, az önkéntes korlátokat nem hagyhatja maga mögött, a határ átléphetetlen. A magára vállalt, egyben rákényszerített gondokból pár napra se léphet ki, a könnyű élet csábítása küldetésének elárulása lenne. Később, ahogy mégis egyre szabadabb lesz a határátlépés, és ő maga egyre sikerebb, újra és újra fölvetődik az életmód-, életstratégia-váltás kérdése. Vonzza a könnyebb élet, de továbbra is tart annak romboló, felületességre indító hatásaitól. Nagyjából a *Jegyzőkönyv* idején jegyzi föl: „...a sok érintkezés kikezdi erkölcsömet [...] Üzem-mé válok.”⁵ A *Jegyzőkönyv* megoldása: a kényszerűséget küldetesként elfogadó visszatérés a rejtőzködő odúlétbe, ahol azonban az odú a társ révén egyben otthon is. Ezt a küldetést árulja el, amikor két-három napos bécsi útra határozza el magát, a könnyű élet, az anyagi jólét kiélvezésére, egyben az irodalmi „üzem” mozgásban tartására. Lépre csalják a „szabadságillúziók”,⁶ a könnyebb út kedvéért cserben hagyja élete alapjául kiküzdött igazságát. Ráadásul nemcsak megízlelhetőnek, biztosíthatónak is hiszi a kényelmet: „De én gondtalanul, biztonságosan, minden esetlegességességtől védetten kívánok utazni.”⁷ Maga a történet olyan formulával indul, amely a realista regények jellegzetes kezdésére hajaz („Ezerkilencszáz... egy szép áprilisi napján”⁸), önironikusan párhuzamot sejtetve a társadalom fejlődésébe, a haladásba vetett bizalom korának és akkori önmagának derűs naivitása között.

Jöhet-e ezután más, mint a visszaüzetés a vélt Paradicsom kapujából? Itt még nem. Még nincs fölkészülve az új élethelyzet árnyaltabb megítélésére. Később, amikor már a Nyugatot is gyanakvóbban szemléli, saját helyzetét is jobban fölméri, már engedélyezi magának a határátlépést, de szigorú életszabályok betartásával. Fő élet-szabály a mértékletesség lesz: „Tanuld meg úgy élvezni a szabadságot, ahogyan egy ünnepi vacsora tállait élvezed:

sose lakj jól, végy a finom falatokból, s legyen erőd ott-hagyni, ami már fölösleges.”⁹ És új küldetés társul az új, kényelmesebb élethez. Föl kell mérnie, mennyire működik a tudása az „egzisztencia tágulásakor”, milyen új formákban jelentkezik a világ hamissága és miként lehet ellenállni: „a sikert is tudni kell, hogyan viseljük el, mint ahogyan elviseljük a mellőzöttséget, az ismeretlenséget és az eredménytelenséget is. Ahogy az egzisztenciánk tágul és növekszik, úgy kell követnünk e fejlődést.”¹⁰ Ekkor már valószínűsíti, hogy a „szabad” világ csak a megismert brutalitás egy könnyített, álcázott, átmeneti változata, tehát nem érvényteleníti addigi életét, igazságát. A *Jegyzőkönyv* idején azonban még könnyebben kapható az illúziókra, érzi ezt, és az elzárkózást tartja a helyesnek, ekkor még nem egyértelmű: pillanatnyilag-e vagy véglegesen. Ha kényszerű is ez a bezártság, megegyezik sorsa logikájával: „Sokkal inkább foglalkoztat az a, mondhatnám, kielégítő érzés, hogy mindaz, ami itt történt és történik, a legsajátabb képzeletem terméke, és a legsajátabb képzeletem törvényei szerint történt és történik.”¹¹

Kertész minden nagy témája, meglátása fölbukkan az elbeszélésben: Kelet és Nyugat, Nyugat és magyarság ellentéte – a Keleti pályaudvar számára egyenesen a „Gangesz partjait” idézi –, Budapest és Magyarország túrhetlensége, a szenvedés emlékezete mint elhivatás és a vallomás mint a hivatás betöltése, a hivatalosság, a „törvény” mint brutalitás – „hivatalos, azaz száz százalékgig elidegenedett”¹² –, az otthon szűk köre mint lehetséges menedék és Krisztus, mint végső, átfogó menedék, az egyéniség mint a hivatalosság ellentéte, mint a viszonylagos – csak belsőleg lehetséges, de ott akár az istenülésig táguló – teljesség esélye. Mindezt, akárcsak legismertebb művében, egy utazás fonálára fűzi. „A szöveg – a *Sorstalanság* szűzségét felidézve – egy vonatutat beszél tehát el, ami most nem a feltételezett szabadságból a rabságba, hanem a rabságból a feltételezett szabadságba tart.”¹³ Az utazás révén azonban nemcsak saját életművére utal, hanem megeleveníti az irodalom ősi archetípusát. A *Hazai levelek* harmadik darabjában, az *Asszonyágok díja* kapcsán („a temetésrendező apokaliptikus útja a pokolba vezet”) használja a „dantei alapmítosz”¹⁴ kifejezést. Dante a *Jegyzőkönyv*ben is felbukkan egy idézet erejéig, ami azonban elég, hogy ráeszméljünk az „alapmítosra”. Dante hőisével ellentétben ugyan Kertész beszélője nem léphet át a világokat elválasztó határt, de igenis átléphet egy igazi, belső határt, a megértését: „...ha majd bejárom utamat, megértem végre az életemet.”¹⁵ A poklot idézi a Keleti pályaudvari nyomor, a tatabányai és hegyeshalmi lepusztult, sivatagi táj, a hivatal, az egyhangúság, a

logikátlan összevisszaság (a nemzetközi vonatra nemzetközi jeggyel is tilos fölszállni, a katona nyakában „kisebb éjjeliszekrénypolc”¹⁶ lóg stb.). A logika megtalálása megvilágosodásszerű, és kivezet a pokolból, talán azzal, hogy meglátja a logikáját: „E pillanatban megszáll, elönt és lenyűgöz a tisztánlátás.”¹⁷ Vagyis a dantei továbblépés itt is megvalósul, ha még csak a purgatóriumba is. A belső út eszmélkedés jellegét húzza alá, hogy a szövegbe emelt számos idézet közül kettő ismétlődik kétszer: „Lelkemre és becsületedre mondom, Kátya, nem tudom”; „*Mindent, mindent, / mindent értek, / mindent átlátok már! / Hollóid szárnyát hallom suhogni...*” Az előbbi a meg nem értést, az utóbbi a megértést, a megértést mint sorsmegértést hangsúlyozza.

Tudható az is, hogy Kertész az *Odüsszeiát* is nagyra tartotta. Az „alkotás szintjére emelt öntagadás” művészetével szemben a klasszikusság példajaként hozza föl: „nem lehet tehát »klasszikus«, azaz évezredekre és évezredeknek szóló, mint mondjuk az *Odüsszeia*”.¹⁸ Kertész utazója szintén otthonról indulva végül – majd – otthonába jut vissza, közben megjárva akár a poklot, és személyiségnevelő felismerésekkel tér haza. A klasszikus igény munkál a *Jegyzőkönyv* írójában is. Az előző idézet folytatásában úgy határozza meg Kertész a klasszikumot, hogy abban egyesül az aktuális, korszerű tudás valamely mítoszi, archetipikus mintával. A szöveget átszövő idézetek egyik szerepe épp az, hogy irodalmi archetipusokhoz kössék az egyedi eseményeket. (Másik szerepük lehet, hogy érzékeltessék az igazi irodalom lényegét: útjelző, eligazító erejét az élet zűrzavarában. Harmadszorra a bizakodást folyamatosan keresztező kétely kifejezője is: talán minden csüggedés és megvilágosodás csak az irodalom adta beidegződések káprázata? Végül az is fölmerülhet az olvasóban a minden mozzanaton átnyúló utaláshálóval szembesülve, hogy a személyiség utazása nem modellje-e egyben a kultúra, a művészet sorsának; ahogyan ennek, úgy a kultúrának a visszaszorulásában, megalázásában is nem rejlik-e a megújulás, megerősödés forrása?)

A vonatutat megelőző láz, betegség, rémálmok a magyar olvasónak Kosztolányi *Boldogság* című – Ottlikot lelkendező esszéire ihlető – elbeszélését juttathatja az eszébe. Ott a kellelten-kellemetlen vonatutat idilli, váratlan boldogság követi, immár a határon túl. A *Jegyzőkönyv* látszólag a *Boldogság* ellentörténete, nincs idill, de még határátlépés se. Ám vehetjük úgy, hogy a *Boldogság* mélyszerkezetét írja újra: az igazi betetőzése az életnek a mélységekké számot vető, a szenvedéseken túli „ősboldogságig” hatoló tisztánlátás. Ez pedig valamiképp megvalósul a Kertész-műben is.

Az elbeszélés kezdete kettős világot mutat, amelyben szinte átláthatatlanul keveredik össze a hamis, a pusztító azzal, ami igazi. Egyrészt van a hivatalos jegyzőkönyv személytelen adatszerűsége, másrészt a vallomásszerű jegyzőkönyv személyes igazsága. A bekezdésnyi első mondat szándékolt ügyetlenségei jelzik, hogy milyen nehéz elszakadni a hamis sablonoktól: „Az alábbi jegyzőkönyv ama másik: mindenképpen hivatalosabb, ha másfelől korántsem hitelesebb jegyzőkönyvet lesz hivatott ellenjegyezni, amely jegyzőkönyv fel- és (nyilván) nyilvántartásba vétett bizonyos helyen, bizonyos napon és bizonyos órában, mely részleteket azonban itt mellőzhetőnek tekintjük.”¹⁹ A mondat vége, illetve az „ellenjegyezni” a hivatalos szóhasználatot utánozza. Érzékelteti, hogy a hivatalosság bizony bennünk is él, de ennek felismerése már ironikus eltávolítást is jelent, nehézkessége – „(nyilván) nyilvántartásba” – lényegtelen adatokat rögzítő precízkedése finom (ön)gúny tárgyává válik. A három, egymáshoz közeli „hi”-vel kezdődő szó – hivatalos, hitelesebb, hivatott – látszólagos ügyetlensége szinte megtestesíti a látszat (a hangzás) hasonlósága mögötti eltérő lényegét. A hasonló hangzás mögött a hivatalosság épp ellentétes értékpólust képvisel, mint a hitelesség és hivatottság. (A mű vége felé, a kötet 31. oldalán hasonlóan egy mondatban fordul elő a „hivatalos” és a „hiszek”.) Sorrendjük akár a novella menetét is leképezi, a hivatalosság hiteles felmérése egyfajta elhivatáshoz vezet. Az ismétlődő szótagból összeadó „hi-hi-hi” a nevetést idézi, nem a jókedvűt, hanem a kínost vagy gúnyost, megint csak előre jelezve a történet atmoszféráját. Ugyanakkor a zihálást is lekottázza, azt, amelyről nagyjából egykorú jegyzeteiben úgy ír, mint az „eleven hit”-ért való küzdelem velejárójáról: „Ahhoz, ami a teológusnak – az igazinak – az eleven hit, ahhoz olyan rettentő erőfeszítéssel kell eljutni, hogy a ziháló igyekezet vérbe borítja a szemet, és vakká tesz.”²⁰ („Süketen és vakon” – tűnik föl a szó majd a *Jegyzőkönyv* első oldalán még, így, együtt a *Hajnali részegség*ből is kimetszett kifejezésként: a tehetetlenség tudatosítása nyitja meg a felemelkedés – vagyis a megértés – lehetőségét itt is, akár a Kosztolányi-versben.)

A világ állapota „végítéletserű”.²¹ Már a Keleti pályaudvaron szembesül ennek emberi vetületével: undorítóan kitergetett betegség, erőszakos zaj, haszonleső sunyiság. Tatabánya képe a világállapot példázata: bűz, „lepusztult, szétmarcangolt”²² ipari táj, pontosabban már nem is táj, hanem „táj nélküli tájkép”.²³ Az elsivatagosodás okát is megadja: „leplezetlen hasznosítás mindenfelé, ádáz célszerűség, racionalitás, rúttság, *die Wüste wachst*” (a sivatag terjedését illusztrálja

Hegyeshalom pora: „a poros útra, a poros égre, a poros házakra”²⁴). Az emberek szürkék. A vámosoknál folyton előjön ez a jelző, de az elbeszélővel együtt leszállított embernél is. Ahogy egyik monográfusa írja a Kertésznel gyakori szintelen színről: „A szürkeség nála nem szín, hanem a lélek állapota; a tompultságnak, a kábaságnak, a sorstalanságnak a megnyilvánulása.”²⁵ A szürke ruha fölött pedig „üres arcok”.²⁶ (Nem véletlen az sem, hogy a vámosok, hangsúlyozott szürkeségükkel, először közvetlenül a tatabányai látvány leírása után tűnnek föl, jelezve ember és környezet tipológiai egységét.)

A táj nélküli tájból és az emberi viszonyokból is minduntalan kiütközik az apokalipszist kiterjesztő gépieség, mechanikusság: „egy bizonyos mechanikus ostobaság részévé válunk”;²⁷ „ezt az önjáró gépezetet is képtelenek vagyunk megfékezni”;²⁸ „megismétli a monoton ténnyt”;²⁹ „megindult egy bizonyos mechanizmus”;³⁰ „egyhangú táj”.³¹ A mechanikusan szervezett társadalom főbb típusai is kirajzolódnak az elbeszélésből. Az „eleve bűnöst föltételező”³² hivatalosságon belül szigorú hierarchia uralkodik, mint a hamis tanúnak ajánlkozó alvámos példája mutatja, az alsóbbak cinikus cinkosságával és szolgálalkúságával. Az irányító szervezetten kívüliek ügyeskedve próbálnak alkalmazkodni (mint a vonatról leszállított „osztályvezető” vagy a pályaudvari „zsibárusok”) vagy kisémmizettek maradnak, mint az elbeszélő. (De a kisémmizettek is igyekeznek legalábbis szánalomkeltésre használni állapotukat, mint a pályaudvar koldusai.) Az elbeszélő azonban nem tartozik a mechanizmusba, legalábbis túllát azon, így van esélye, hogy kilépjen belőle, bár önmagában szintén észleli az ahhoz való hasonlást. Ő a próbája a személyiség erejének, a végítélet elháríthatóságának.

Az elbeszélő átlát a világ és az emberi viszonyok gépieségén és lepusztultságán, az okain szintén (haszonelvűség, egyoldalúan értett racionalizmus stb.), és erre azért képes, mert lehetőség szerint kimarad ebből a világból. Tisztánlátásának és különállásának oka a korán átélt, majd végiggondolt megrázkódtatás. A felismerés, hogy a törvényes rend általában törvénytelen és zavaros: „az országban, amelyben élnem adatik, e törvénycikkelyek és paragrafusok már kezdetemtől fogva mindig ellenem – gyakorta a pusztá fizikai létezésem ellen – fogantattak”;³³ „minden törvény mindig törvénytelen volt”.³⁴ A fenyegetettség és a kitaszított elviseléséhez az „ösboldogság”, az eredendő létállapot érzékelése ad erőt.

Ez a részben nyilvánvaló, részben talányos fogalom az álmjelenet leírása után bukkan föl, az eltorzult Megváltó-kép ellenszereként: „A Megváltó, jól értettem, azt

üzenni, hogy válságban van, hogy elhanyagolt, s hogy büntetni, akár gyilkolni készül – engem, azaz önmagát. Kapkodó, hevenyészett betűkkel az alábbi sorokat vetettem egy füzetlapra: »Vigyázni tehát, keresni a kapcsolatot a mindenek mélyén rejlő ősboldogsággal, a teremtéssel; írni; másrészt ügyelni az engem körülvevőkre...»³⁵

A novella egyik kulcsszimbóluma ez a rejtélyes – és mint utaltam rá, alighanem valós – álom, a két Megváltó ellentétével. Leírja, hogy Jézus megjelent már régebben is egyik álmában, akkor szelíd volt, és mintegy helyben hagyva életét, megáldotta. Az elutazás előtti álomban viszont hajléktalanra hasonlított, és a keze egyre nyúl az elbeszélő felé, hogy megfojtsa. Mi változott meg a két jelenés között? Régebben önmagába vonulva, a világ kísértéseitől, sablonos áligazságaitól elhatárolódva élt, egyfajta rejtettségben, aszkézisben. A jelenben azonban engedett a világ csábításának, kényelemre, biztonságra, sikerre vágyik, így óhatatlanul magához, magába engedi a világot uraló mechanizmusokat. Dalí naplóját olvassa a vonaton, és maga is úton van a Dalí-féle anyagiassággal fertőzött zsenialitás állapotába. Márpedig az apokaliptikus korban csak a világ ellenére élhet valaki az isteni tervnek megfelelő eredendőséggel. Az eltorzult célok a lényeg, az istenkép eltorzulását eredményezik. Az öngyilkos civilizációhoz kicsit is simuló alkalmazkodás az istent is pusztítóvá, az alkalmazkodót is önpusztítóvá tébolyítja. Az ember csak az eredeti isteni tervet, eredeti rendeltetését beteljesítve igazolhatja az életét. Az eredeti terv pedig a boldogság. A boldogságban az ember egyesül a benne lakó istenséggel (erre a misztikus egységre utal a *Jegyzőkönyv* fenti részlete is). A *boldogtalan 20. század* című esszéjében Kertész hosszabban ír minderről: „Ha Albert Camus kereken kijelenti: »A boldogság kötelesség«, akkor nyilvánvalóan arra gondol, hogy az ember csakis azzal szerezhet örömet Istennek, hogy boldog. [...] Így a boldogság gondolata a teremtéssel rokon gondolat, s minden, csak nem statikus nyugalmi állapot, a kérődző szarvasmarha békessége. Ellenkezőleg, a boldogság igénye alighanem a legsúlyosabb belső küzdelmet rója az emberre: azt, hogy önmagát önmagával, roppant igényei mértéke szerint elfogadtassa, hogy a minden emberben benne élő istenség mintegy magához emelje az esendő személyt.»³⁶ (A *néző* feljegyzései szintén hasonló istenképről tesznek tanúságot egy helyen: „Krisztus létezik – csak nem ebben a világban. Bizonyos pillanatokban mindenki elmondhatja magáról: Krisztus bennem létezik, sőt: Krisztus én vagyok.»³⁷)

A Krisztussal megvalósuló egység már az elbeszélés elején föltűnik mint célkitűzés. És föltűnik a célhoz

vezető eszközként a „gyónás”, a vallomás, vagyis a pontos, őszinte ön- és világmegismerés igénye. Ellentmondásosnak tűnik, hogy ugyanakkor az „igazság” már kevésnek bizonyul: „E jegyzőkönyv nem azért készül, mintha helyesbíteni akarnánk a tényeket, csorbítani vagy kiegészíteni őket, mintha, mondjuk, hinnénk az igazságban. Mi már semmiben sem hiszünk; hacsak igazság, hazugság iránt egyformán süketen és vakon, egyes-egyedül a gyónás erejében nem, amely a testvérvé tesz önmagunk magányának, és mintegy belesimít minket legvégső felismerésünkbe, aminek rettentő nevét egyszerre az előtünk szaladó báránnyá változtatja, amelyet – csak most ébredünk rá – már réges-rég követünk; s ezúttal, ha következetességünkől jottányit sem engedünk, tán utol is érhetjük.»³⁸ Az önvizsgálatot a szégyen, a megaláztatás kényszeríti ki, mélyíti el. Nem újdonság ez az elbeszélőnek: „voltaképpen nyilvánosan megszégyenítettek. Különösebb izgalom erre a gondolatra sem fog el, mint aki már valamelyest jártas az effélében”;³⁹ „Mélyen magamba nézek. Állítom, hogy van némi gyakorlatom az önvizsgálatban”;⁴⁰ „Az engem ért agressziót – mert nem tehetek mást – most is, mindig, törként mohón megmarkolom, és a pengét önmagam ellen fordítom...”⁴¹ A megaláztatások vállalásán át vezet a krisztusi út a megigazuláshoz. Az út sikerét, az istenséggel megvalósuló azonosulást a jézusi szenvedéstörténetre való rájátszások jelzik: „Úgy érzem, a poharat ezzel fenéig ürítettem”;⁴² „... agyonsebzett testemen nemhogy egyetlen dárdahegy...”⁴³

A személyiség által bejárt út egyben a kultúra megújulását, visszanyerését is modellezi. A jelent, sokszor ír erről Kertész, kultúra nélküli, tehát apokaliptikus időnek tekinti. De – olykor – bízik a kultúra majdani visszatérésében, a teremtés elementárisabb erejében: „Az ember csodálatos kreativitása, amely a minden emberit lehengetlő római embertelenség korából vallást, az egyént eltipró totalitásából halhatatlan, csodálatos egyéniséget – Krisztust –, és az iszonyú büntetésből, a keresztből való jelleget teremtett. Tulajdonképpen mindenféle rossz uralmának a csődjét kell látni ebben. (A másik nagy kreativitás: Platón Szókratésze).”⁴⁴

A teremtésre hangoló azonosulás nem csak a legmagasabbra utalva van jelen. A mese logikáját hozza be alig észrevehetően az elbeszélő zsebéből előkerülő „hamuba sült pogácsa”, és hasonlóan a kisember irracionális felülkerekedését hirdeti a chaplini vidámság: „Kirakom. Papír zsebkendő, villamosbérlet, bugylibicska, hamuba sült pogácsa. A távoli szemlélő, aki e pillanatban sokkal inkább vagyok, mint ez a saját zsebeit motozó, chaplini lény, eközben egyre fejét csóválja, értetlen, ámbár elnéző

mosollyal.⁷⁴⁵ A kisember, ha kívül nem is, de önmagában legyőzheti a mechanikus hatalmokat, ha sikerül rálelnie a teremtés erőforrásaira. Nem könnyű ez a küzdelem, mert a rossz erői is „ősiek”, ha nem is eredendők: „ez a vám- és pénzügyi szem, amely több ezer esztendő tapasztalatokat és rafinériákat őriz, amióta csak az ősi egyiptomiak, a perzsák, az inkák vagy az etruszkok a vámvizsgálatot kitalálták”.⁷⁴⁶

Miért nem fontos az igazság? Hiszen az első álom Krisztusa annak jegyében érkezett: „Ezt a megerősítést sugárzó igazságként oltotta belém, amelynek eleven melegét soká őrizte a szívem, és olykor még ma is átjár.”⁷⁴⁷ Úgy oldhatjuk föl az ellentmondást, hogy más jelentést adunk az azonos szónak. Az elbeszélés elején az igazság adatszerű megfelelést jelent, itt pedig a lényeglátást. A kettő az eltorzult Megváltó esetében is szembekerül: „Éreztem, hogy bár igazat mond, egyetlen szava sem igaz.”⁷⁴⁸ Az isteni igazság ismertetőjele, hogy sugárzik, mint a szeretet (vagy a Nap). Ez a lelket átható igazság homályosult el a főszereplőben. Nemcsak a vámosokon, magán is folyton tapasztalja a szeretet hiányát. A szeretet nélküli, kiürült „igazság” már érdektelen. „A Kertészszövegben nem az a kérdés, hogy hol az igazság, vagy ki a bűnös, hanem többek között az, hogy hol van (kiben van vagy nincs) szeretet.”⁷⁴⁹

Az eredeti teremtéssel való összhang azonosulásra, a harmónia megélésére, szeretetre késztet. A belátott összhang a saját helyünket is kijelöli a világban. Ez a – dinamizmusában fölfogott – hely: a sors. Vagyis igazságunk megélése (ha már nem ragadható meg valamilyen általános igazság): „...korántsem következik, hogy valaha is a birtokába juthatunk az igazságnak. Az igazságban élni – mondja Wittgenstein. De ez nem az igazság, hanem egy sors. (»Csak az tud igazat mondani, aki már az igazságban él.«)”⁷⁵⁰

Az álom üzenete a foggyökér fájdalmával jelzett „gyökeres” rosszra figyelmeztet, igazság és élet különválására: „Csak az derülhetett ki, ami nyilvánvaló: túl a foggyökérben fészkelő fájdalomra utaló mozdulaton, az önmagammal való gyökeresen rossz viszonyom, a szeretetlenségem általában és különösen önmagam iránt.”⁷⁵¹ A két Megváltó-alak különbsége erre is utalhat, a boldogság fentebb idézett dinamikus fogalmára. Az egyszer megtalált igazság és azonosulás mindig időleges, elhalványuló. A tisztánlátás csak része a helyes életnek, a fölismert igazság megélése a lényeg. Ha rutinná válik a tudás, ha már nem egészen felel meg a megváltozott valóságnak, akkor pusztítóvá lesz az egykori belátáshoz való ragaszkodás. Az igazság alighanem örök, de a hozzá való viszony

homályosul el idővel, így újabb pokoljárás kell a fölelevenítéséhez. Az ember így folytatja a krisztusi küldetést, menti meg folyamatosan a megváltást (a Megváltót!).

A szereteten természetesen nem szabad szentimentális dolgokat érteni. Lényegében világteremtés. A belátások a megérthetetlen világban ellentmondásosak, paradoxak, a tudás növekedése a viszonylagosság növekedését hozza magával. Ez a szétesett, kaotikus világ csak akkor áll össze élhető, sőt otthonos renddé, ha a személy képes megalkotni a saját világát. A valóság végtelenségéből az áll össze saját világgá, amivel azonosulni tudunk, amely iránt elköteleződünk, amelyet szeretünk, pontosabban, amit a szeretetünk megérint (akár ellenségként, gyűlölete tárgyaként). Az embernek tehát az eredeti, isteni teremtés mintájára állandóan újra kell teremtenie világát. Teremtőként azonosul Istennel.

A vitalitás Kertész sok jegyzetében mint eszmény és az erők – így önmaga – kiválóságának bizonyítéka tűnik föl. A szürke szolgalelkekkel szemben ez a teremtés képességét jelzi. Az öt erő sérelemre az elbeszélésben is az életerő felhorgadása az első reakció: „Érzem, hogy csak úgy lobog bennem a düh, az élet, az agresszió tápláló tüze.”⁷⁵² Ez azonban még nem az igazi, a fölszabadultság hamar fölmozsolódik a mechanizmus fölényén. Az igazi fölismerés még bizonytalan, de előrevetíti a szeretet lehetőségét. Kisüt a nap. (A zárt terek után a szabadba lépve: „Kilépek a szabadba; süt a nap.”⁷⁵³) Fölidéződik a feleségre, akinek telefonálni akar. És megjelenik egy szeretetre képesnek tűnő hivatalos ember („határozottan érzem, hogy ebben a tisztben van szeretet”⁷⁵⁴). Végül nem telefonál, jönnek az újabb nyűgök, de már kétségtelenül dolgozik benne a katartikus tudás, az alakuló-alakító igazság. Ha ritkán áll is egybe a világ, de az én tanúsítása a megtapasztalt egység elhalványulása idején is célt adhat a létezésnek: (az életéről írja) „amelyet már réges-régen úgy kezelek, mintha nem is az én életem lenne, hanem szigorú feladatként kapott vizsgálati tárgy”.⁷⁵⁵ Összhangban van ezzel a korabeli feljegyzéseiben megfogalmazódó lehetőség, hátha az egyén csak Isten önmegismerésének egyik szerve, akinek ezért nem dolga a végső összegzés: „Ki akarja ezt a kétértelmű tapasztalatot, és miért akarja? Hogy belátásra bírjon engem, vagy hogy ő megtudjon valamit?”⁷⁵⁶ „Ha Isten valóban létezik, akkor nem az üdvözült emberekre kíváncsi, hanem a létezés ezerféle módjára, amelyben felismeri – önmagát.”⁷⁵⁷

A mai ember azonban mindent uralni, ezért mindent tudni akar. Nem éri be a létezés sokat adó, még többet ígérő csodájának az átérzésével: „Milyen gyermek is az ember, hogy nem éri be a titokkal, amely annyival

érdekesebb a valóságnál!”⁵⁸ (A „valóság” itt nyilván: az uralhatónak, érthetőnek tűnő világ.) A gyermetegegen a novella elbeszélője önmagát is rajtakapja: „az utazási láz, ez a gyermekes neurózis [...] mindig újra gyermekké tesz; tehetetlen vagyok vele szemben, noha szívósan védekezem ellene, mint az infantilitás [...] megnyilatkozása ellen”.⁵⁹ Miért gyermeteg az utazási láz? Mert abban bízunk, hogy a pusztá helyváltoztatás kimenekítheti a gondjaiból, megszabadíthatja. Becsapja önmagát, amikor azt hiszi, lehet „sehol sem”. („Szeretek úton, azaz sehol sem lenni.”⁶⁰) A *Hazai levelek* harmadik darabjában az író a gyermetegeget a hedonizmushoz, a külvilág, a csak földire tekintő könnyebbik út kísértéséhez köti: „...ettől válik Krúdy prózája az égi és a földi dolgokba egyaránt beavatott mystagóg, az érett férfi prózájává – szemben, mondjuk, a márki de Sade-féle hedonizmus ízetlen-éretlen, teoretikus és lélektelen infantilizmusával.”⁶¹ Más esszéjében „az infantilis felelőtlenesség szennyes szabadságá”⁶²-ról beszél. Az infantilitás nem tévesztendő össze a valódi gyerekléttel. Dalí naplója kapcsán írja: „maga alá gyűr a zsenialitás, a gyermekszív gáttalansága és a hengegés e különös vegyülete”.⁶³ A „gyerekszív gáttalansága” épp a szeretet, az alkotóerő eláradása. (Ezt örzi zsenialitása zálogaként, de rontja is le többnyire a festő – Kertész szerint.)

A novella vége kicsit zavarba ejtő, talán zavaros is némileg. Azt írja: „betelt a pohár, több sérülést már – úgy látszik – nem szenvedhetek el”.⁶⁴ Már védtelen a sértésekkel szemben, fölmorzsolódott az immunitása, értelmezi ezt egyfelől. De rögtön ad egy másik értelmezést is: azért sérthetetlen, mert már nincs hol megsérteni: „Keresztül-kasul döfködött, idegszálaim kötelékén függő, agyonsebzett testemen nemhogy egyetlen dárdahegy, de már egy injekciós tű szúrása számára sincs többé hely. Elvesztem.”⁶⁵ A sérülést elszervenem nem tudás egyszerre jelent védtelenséget és teljes védettséget? Ráadásul az utóbbihoz kapcsolódik az elveszettség tudatosítása. Mindenesetre az erre következő meglátás, önmaga halottnak érzékelése jelzi a fölvázolt katartikus átalakulást megelőző szétesésélményt. Hogy megújulhasson, a – magában is fölfedezett – külvilág gépies-démonikus hatalmait meg kell szenvednie: „Ha ilyen talaj nem létezik, ráadásul a hamis értékrend is annak bizonyul, ami, vagyis hamisnak: nos, akkor kezdetét veszi a pokol bugyogása és fortyogása, lassú és megfontolt biztonsággal előbújnak a vámpírfogú sátánpofák [...], és az élet lassan azon a különös metamorfózison megy át, ami az elevenből holtat csinál.”⁶⁶ De – a Krisztus-motívumok fényében – biztat a feltámadás. A szembenézés a pusztulással talán már maga is lépcsőfok az új világ teremtéséhez, a tisztánlátás

a tiszta élet feltétele: „Jó dolgokat csak a legmélyebb csüggedtség állapotában lehet írni; amikor az ember teljesen szabadnak érzi magát, mert már mintegy a síron túlról szólal meg, s nem kötik többé emberi törvények.”⁶⁷

A mű legvége is rejtélyes, de ez mindenképpen termékeny, lelket tágító rejtély. Miért kívánja az elbeszélő, hogy sírjára egy vámos tegyen virágot? Talán úgy érthetjük, mint annak a belátását, hogy a hivatalosság ugyan sosem váltható meg, de benne az egyes ember igen. Az író igazolása mindig az ilyen egyes emberként jelentkező megtérő? Hiszen „mint arra több értelmező is felhívta a figyelmet, a vámos alakja egyértelmű újszövetségi allúzió”⁶⁸ is. Vagy azt a borzongató, de ki nem zárható felismerést jelzi ez a kívánság, hogy végül is nincs kiút a világ mechanizmusából, ezért a hivatal elismerése a legfőbb cél. Hiszen mindig kísért a kétely, vajon meghaladható-e az adott világ. Akár még az elbeszélés elejének báránya is átváltozhat Krisztus-szimbólumból birkává: „Az elbeszélővel olyasmi történt, aminek bekövetkeztéért az egész magyar történelem felelős: sok évtizedes diktatúra gondoskodott arról, hogy mindenki bárány (értsd: birka) legyen – hogy mindenki gyökeresen rossz viszonyba kerüljön önmagával, elidegenedjen magától és ne a saját életét élje – azaz sorstalan legyen.”⁶⁹ Végül csak önmaga birkaságát érti meg? Az istenülés reményét tehát az elejétől a végéig kíséri a beolvadás réme, az emberi élet tétjének két szélső pólusát jelenítve meg.

JEGYZETEK

- 1 A novella szövegét az alábbi kiadás alapján idézem: KERTÉSZ Imre – ESTERHÁZY Péter: *Egy történet*. Bp., Magvető, 1993. Az idézet az 5. oldalon található.
- 2 KERTÉSZ Imre: *A néző*. Bp., Magvető, 2016, 21.
- 3 KERTÉSZ–ESTERHÁZY: *i. m.* (1993), 12.
- 4 KERTÉSZ: *i. m.* (2016), 160.
- 5 Uo., 5.
- 6 KERTÉSZ–ESTERHÁZY: *i. m.* (1993), 9.
- 7 Uo., 13.
- 8 Uo., 8.
- 9 KERTÉSZ: *i. m.* (2016), 68.
- 10 Uo., 245.
- 11 KERTÉSZ–ESTERHÁZY: *i. m.* (1993), 32.
- 12 Uo., 31.
- 13 VÁRI György: *Kertész Imre. Buchenwald fölött az ég*. Bp., Kijárat, 2003, 147.
- 14 KERTÉSZ Imre: *A száműzött nyelv*. Bp., Magvető, 2001, 146.
- 15 KERTÉSZ–ESTERHÁZY: *i. m.* (1993), 33.
- 16 Uo., 35.
- 17 Uo., 29.
- 18 KERTÉSZ: *i. m.* (2016), 225.
- 19 KERTÉSZ–ESTERHÁZY: *i. m.* (1993), 7.
- 20 KERTÉSZ: *i. m.* (2016), 75.
- 21 KERTÉSZ–ESTERHÁZY: *i. m.* (1993), 17.
- 22 Uo., 17.
- 23 Uo., 18.
- 24 Uo., 34.
- 25 FÖLDÉNYI F. László: „Az irodalom gyanúba keveredett”. *Kertész Imre-szótár*. Bp., Magvető, 2007, 268.
- 26 KERTÉSZ–ESTERHÁZY: *i. m.* (1993), 35.
- 27 Uo., 19.
- 28 Uo., 20.
- 29 Uo., 26.
- 30 Uo., 30.
- 31 Uo., 37.
- 32 Uo., 30.
- 33 Uo., 14.
- 34 Uo., 30.
- 35 Uo., 12.
- 36 KERTÉSZ: *i. m.* (2001), 40–41.
- 37 KERTÉSZ: *i. m.* (2016), 21.
- 38 KERTÉSZ–ESTERHÁZY: *i. m.* (1993), 7.
- 39 Uo., 22.
- 40 Uo., 23.
- 41 Uo., 38.
- 42 Uo., 26.
- 43 Uo., 39.
- 44 KERTÉSZ: *i. m.* (2016), 18–19.
- 45 KERTÉSZ–ESTERHÁZY: *i. m.* (1993), 20.
- 46 Uo., 20–21.
- 47 Uo., 10.
- 48 Uo., 10.
- 49 MOLNÁR Sára: *A fogolylét poétikája = Az értelmezés szükségessége. Tanulmányok Kertész Imréről*. Szerk. SCHEIBER Tamás, SZŰCS Zoltán Gábor, Bp., L'Harmattan, 2002, 175.
- 50 KERTÉSZ: *i. m.* (2016), 142.
- 51 KERTÉSZ–ESTERHÁZY: *i. m.* (1993), 11–12.
- 52 Uo., 25.
- 53 Uo., 33.
- 54 Uo., 36.
- 55 Uo., 39.
- 56 KERTÉSZ: *i. m.* (2016), 14.
- 57 Uo., 75.
- 58 Uo., 237.
- 59 KERTÉSZ–ESTERHÁZY: *i. m.* (1993), 15.
- 60 Uo., 13.
- 61 KERTÉSZ: *i. m.* (2001), 145. A
- 62 Uo., 263.
- 63 KERTÉSZ–ESTERHÁZY: *i. m.* (1993), 17.
- 64 Uo., 38–39.
- 65 Uo., 39.
- 66 KERTÉSZ: *i. m.* (2016), 116–117.
- 67 Uo., 247.
- 68 VÁRI: *i. m.* (2003), 150.
- 69 FÖLDÉNYI: *i. m.* (2007), 199.